

MAREK SZAJDA

Instytut Historyczny, Uniwersytet Wrocławski
ORCID: 0000-0002-1938-6762

Wpływ Organizacji Rozwoju Twórczości na żydowskie rolnictwo w powojennej Polsce na przykładzie sprawozdania dzierzoniowskiego oddziału ORT za lata 1947–1949*

Życie ludności żydowskiej w Polsce tuż po zakończeniu II wojny światowej naznaczone było doświadczeniem Zagłady. Ocalali Żydzi – ci, którzy przeżyli obozy koncentracyjne, ukrywali się m.in. w lasach, funkcjonowali na aryjskich papierach, ale także ci „repatriowani” z ZSRS – zmagali się z kluczowym dla tego okresu pytaniem: zostać czy wyjechać¹. Poszukiwania członków rodzin, często kończące się niepowodzeniami, trudne powroty do dawnych domów i sztetli, a przede wszystkim przemoc i antysemityzm wpływały na ich decyzje o wyjeździe z Polski². Niekiedy były to migracje docelowo zmierzające do Palestyny, innym razem jedynie jak najprędzej do obozów dla dipisów w strefach okupacyjnych Niemiec czy też do innych europejskich krajów³, zarówno wyjazdy legalne, jak i nielegalne⁴. Z pewnością motywacje były zróżnicowane;

* Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego nr 2014/15/G/HS6/04836, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

¹ *Zostać czy wyjechać? Żydzi w Europie w pierwszych latach po Holocauście. Materiały z konferencji naukowej (Warszawa, 5–7 grudnia 2011)*, red. H. Datner, K. Steffen, K. Stoll, „Kwartalnik Historii Żydów” 2013, nr 2; A. Głowacki, *Czy i dokąd wracać? Dylematy repatriacyjne Żydów polskich w ZSRR (1944–1946)* [w:] *Świat NIEpożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII–XX wieku*, Warszawa 2004, s. 160–181; A. Kichelewski, *To stay or to go? Reconfigurations of Jewish life in post-war Poland, 1944–1947* [w:] *Seeking Peace in the Wake of War*, red. S.L. Hoffmann, O. Wieviorka, P. Romijn, S. Kott, Amsterdam 2015, s. 183–202.

² Ł. Krzyżanowski, *Dom, którego nie było. Powroty ocalałych do powojennego miasta*, Wołowiec 2016; J. Tokarska-Bakir, *Okrzyki pogromowe: szkice z antropologii historycznej Polski lat 1939–1946*, Wołowiec 2012.

³ K. Person, *Dipisi. Żydzi polscy w amerykańskiej i brytyjskiej strefach okupacyjnych Niemiec. 1945–1948*, Warszawa 2019.

⁴ N. Aleksium, *Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1947. Cz. 1*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1995, nr 3; 1996, nr 2, s. 67–99; *eadem*, *Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1947. Cz. 2*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1996, nr 3, s. 33–49; *eadem*, *Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1947. Cz. 3*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1996, nr 4, s. 35–48; *eadem*, *Legalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1949* [w:] *Studia historyczno-demograficzne*, red. K. Ma-

kształtowały je odmienne czynniki, zależne od konkretnej sytuacji życiowej ocalałych, ich kondycji fizycznej i psychicznej⁵.

W nowych warunkach społeczno-politycznych podjęto próbę odbudowy życia społeczności. Już w 1944 r. powstały instytucje, będące przedstawicielstwem ludności żydowskiej, działające na rzecz ocalałych na różnych płaszczyznach. Najważniejszą z nich był Centralny Komitet Żydów w Polsce (CKŻP), który koordynował pomoc udzielaną Żydom, tworzył podwaliny pod struktury życia społeczności⁶. To zaś odbywało się w ramach lokalnych komitetów, skupionych również w strukturach powiatowych czy wojewódzkich. W ich ramach funkcjonowały różne wydziały/referaty, zajmujące się poszczególnymi potrzebami zrzeszonych, m.in. opieką nad dziećmi, szkolnictwem, młodzieżą, produktywizacją itp. Po wojnie działalność wznowiły też instytucje religijne z Kongregacją Wyznania Mojżeszowego⁷, a także partie polityczne, w tym syjonistyczne⁸. Dominującą rolę odgrywała jednak frakcja żydowska Polskiej Partii Robotniczej (PPR), będąca narzędziem oddziaływania komunistycznej władzy na tę grupę mniejszościową⁹. W kontekście odbudowy życia żydowskiego warto wspomnieć, iż część osób decydowała się na odcięcie od swoich korzeni i pochodzenia, często wybierając drogę asymilacji¹⁰.

Istotnym miejscem życia społeczności żydowskiej w latach 1945–1950 były Ziemie Zachodnie i Północne, szczególnie tereny Dolnego Śląska¹¹ oraz Pomorza Zachodniego¹². To właśnie tam najdynamiczniej rozwijało się osadnictwo żydowskie, szczególnie w okresie tzw. repatriacji z ZSRS w pierwszej połowie

twijowski, T. Jurek, Wrocław 1996, s. 147–177; M. Semczyszyn, *Nielegalna emigracja Żydów z Polski 1944–1947 – kontekst międzynarodowy*, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 1, s. 95–121.

⁵ E. Koźmińska-Frejłak, *Kondycja ocalałych. Adaptacja do rzeczywistości powojennej (1944–1949)* [w:] *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944–2010*, red. M. Adamczyk-Garbowska, F. Tych, Lublin 2011, s. 123–155.

⁶ Więcej o CKŻP zob.: A. Grabski, *Centralny Komitet Żydów w Polsce (1944–1950). Historia polityczna*, Warszawa 2015.

⁷ Zob. monografię dolnośląskiej kongregacji: E. Waszkiewicz, *Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku na tle polityki wyznaniowej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej 1945–1968*, Wrocław 1999.

⁸ N. Aleksion, *Dokąd dalej? Ruch syjonistyczny w Polsce (1944–1950)*, Warszawa 2002; A. Grabski, G. Berendt, *Między emigracją a trwaniem. Syjoniści i komuniści żydowscy w Polsce po Holocauście*, Warszawa 2003.

⁹ B. Szaynok, *Komuniści w Polsce (PPR/PZPR) wobec ludności żydowskiej (1945–1953)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 2, s. 185–203.

¹⁰ E. Koźmińska-Frejłak, *Asymilacja do polskości jako strategia adaptacyjna ocalałych z zagłady polskich Żydów*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2013, nr 2, s. 236–247.

¹¹ Więcej o dolnośląskich Żydach po 1945 r. zob.: S. Bronsztejn, *Z dziejów ludności żydowskiej na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej*, Wrocław 1993; B. Szaynok, *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku 1945–1950*, Wrocław 2000.

¹² J. Mieczkowski, *Żydzi, Niemcy i Ukraińcy na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956. Liczba, położenie i działalność polityczna*, Szczecin 1994.

1946 r.¹³ Ówczesne województwo wrocławskie było przykładem budowy życia żydowskiego na nowo, zwłaszcza że pierwsze komitety powstały z inicjatywy byłych więźniów filii obozu koncentracyjnego Gross-Rosen, którzy postanowili zostać w okolicach ówczesnego Reichenbachu/Rychbachu (Dzierżoniowa)¹⁴. To właśnie w kolejnych latach ta miejscowość miała stać się domem dla kilkunastu tysięcy Żydów, skupiając jedną z najprężniejszych społeczności żydowskich w regionie czy nawet kraju. Dla wielu ocalonych to właśnie Dzierżoniów był synonimem odrodzenia życia żydowskiego.

Istotnym elementem nowego podejścia do mniejszości żydowskiej było deklarowane przez władze równouprawnienie¹⁵. Wyrażało się ono m.in. w powszechnym dostępie do zawodów wcześniej niewykonywanych przez Żydów. Idea produktywizacji, znana jeszcze sprzed wojny, stanowiła jeden z ważniejszych celów CKŻP, współpracującego z rządem na rzecz zatrudniania ludności żydowskiej¹⁶. Co więcej, produktywizacja była wykorzystywana jako narzędzie do walki z antysemityzmem, zwłaszcza w okresie po dramatycznych wydarzeniach pogromu w Kielcach w lipcu 1946 r.¹⁷, gdy powołano na krótki okres Urząd Komisarza dla spraw Produktywizacji Ludności Żydowskiej¹⁸. W wyniku przeprowadzanych działań Żydzi podejmowali pracę m.in. w kopalniach, przemyśle ciężkim czy rolnictwie.

Aktywność ta byłaby niemożliwa, gdyby nie wsparcie, przede wszystkim finansowe, organizacji zagranicznych. Ważną rolę w tym okresie spełniał American Jewish Joint Distribution Committee (Joint) oraz Organizacja Rozwoju Twórczości Przemysłowej, Rzemieślniczej i Rolniczej wśród Ludności Żydowskiej w Polsce (ORT)¹⁹. Fundusze, które były przekazywane na konkretne działania komitetów czy innych organizacji żydowskich, przyczyniały się do polepszania kondycji ocalałych. Dzięki nim powstawały bardzo oczekiwane i niezbędne instytucje, w ramach których podejmowano działalność np. na rzecz produktywizacji. ORT, wspierany również przez poszczególne ministerstwa, zaśląnęła ze szkoleń zawodowych wśród Żydów, ale także wsparcia dzia-

¹³ H. Bartoszewicz, *Polsko-sowiecka umowa repatriacyjna z 6 lipca 1945 r.*, „Przegląd Historyczny” 1996, nr 87/3, s. 563–578; K. Kersten, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej. Studium historyczne*, Wrocław 1974.

¹⁴ M. Szajda, *Początki instytucjonalnego życia żydowskiego na Dolnym Śląsku od maja do sierpnia 1945 roku [w:] Koniec wojny na Śląsku. Rok 1945. Studia i materiały*, red. K. Jasiak, K. Kawalec, P. Stanek, Wrocław–Opole–Warszawa 2018, s. 169–170.

¹⁵ Deklarowane już w Manifeście Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego w 1944 r.

¹⁶ Więcej zob.: P. Kendziorek, *Program i praktyka produktywizacji Żydów polskich w działalności CKŻP*, Warszawa 2016.

¹⁷ O pogromie zob.: B. Szaynok, *Pogrom Żydów w Kielcach 4 lipca 1946*, Warszawa 1992.

¹⁸ Działania komisarza zostały pokrótce opisane w: P. Kendziorek, *Program i praktyka...*, s. 99–106. Instytucja ta została zlikwidowana pod koniec 1947 r.

¹⁹ A. Sommer-Schneider, *Sze'erit hapleta. Ocaleni z Zagłady. Działalność American Jewish Joint Distribution Committee w Polsce w latach 1945–1989*, Kraków 2014, s. 128–130.

łałości spółdzielni czy choćby żydowskiego rolnictwa²⁰. Joint, a co z tym związane również ORT, zakończyły działalność pod koniec 1949 r., a w szerszym kontekście – w okresie przejścia kontroli nad wszystkimi dziedzinami życia przez komunistów w Polsce, w tym nad funkcjonowaniem mniejszości. Obie organizacje kontynuowały działalność dopiero w 1957 r. po zakończeniu stalinizmu, w ramach odwilży popaździernikowej²¹.

Wspomniany już Dzierżonów, niewielkie miasto położone na Przedgórzu Sudeckim, stał się po zakończeniu II wojny światowej ważnym ośrodkiem życia żydowskiego, i to nie tylko w skali Dolnego Śląska. Począwszy od 1945 r., z inicjatywy byłych więźniów, w mieście zaczął działać komitet skupiający ocalałych Żydów, który rozrastał się z każdym miesiącem, by w połowie 1946 r. osiągnąć liczebność ok. 12 tys. członków²². Skupisko to, poza Wrocławiem, było wówczas największym w ówczesnym województwie. Nic więc dziwnego, że w ramach komitetu działały liczne, wąsko wyspecjalizowane wydziały (referaty), a swoją działalność rozwijał m.in. ORT. Dla wielu ocalałych to właśnie to miasto było symbolem odbudowy życia żydowskiego w Polsce, jak również bezpieczeństwa fizycznego społeczności żydowskiej²³. Ponadto w Dzierżonowie funkcjonowały liczne spółdzielnie, szkoły żydowskie, synagoga zarządzana przez lokalny oddział kongregacji, a wśród innych, niekoniecznie typowych dziedzin, rozwijało się m.in. rolnictwo.

Już latem 1945 r., a więc niedługo po zakończeniu wojny, dzierżoniewscy Żydzi włączyli się w prace polowe, uczestnicząc w żniwach na terenie okolicznych wiosek. Ten „pionierski zryw” był zaczątkiem zaangażowania ocalałych w pracę na gospodarstwach²⁴. Niewiele później, bo 30 września, w mieście odbył się I Zjazd Rolników Żydów z terenów Dolnego Śląska²⁵. Wzięło w nim

²⁰ Więcej o działalności ORT, zob.: G. Estraiikh, *ORT in Post-Holocaust Poland* [w:] *Educating for Life. New Chapters in the History of ORT*, red. R. Bracha, A. Drori-Avraham, G. Yantian, London 2010, s. 198–201.

²¹ A. Sommer-Schneider, *Sze'ërit hapleta. Ocaleni...*, s. 218–224.

²² B. Szaynok, *Żydzi w Dzierżonowie...*, s. 27.

²³ Fakt postrzegania Dzierżonowa jako miejsca bezpieczniejszego niż inne, np. w centralnej Polsce, nie oznacza, że miasto to było wolne od zachowań antysemickich czy szerszej – przemocy. Warto pamiętać, że tzw. Ziemie Odzyskane były miejscem działalności szabrowników, a instytucje zapewniające bezpieczeństwo dopiero się tworzyły. W Dzierżonowie, podobnie jak przy innych komitetach, po pogromie kieleckim powstały komisje specjalne, mające zapewnić bezpieczeństwo Żydom, zob.: A. Cała, *Ochrona bezpieczeństwa fizycznego Żydów w Polsce powojennej. Komisje specjalne przy Centralnym Komitecie Żydów w Polsce*, Warszawa 2014, s. 127.

²⁴ M. Szajda, *Żydzi na roli? Studium produktywizacji ludności żydowskiej na przykładzie Dzierżonowa w latach 1945–1946* [w:] *Wieś na Ziemach Zachodnich i Północnych po 1945 r. Ciągłość czy zmiana?*, red. J. Kluba, A. Paprot-Wielopolska, M. Szajda, P. Zubowski, Wrocław 2020, s. 65–66.

²⁵ A. Rykała, *Przemiany sytuacji społeczno-politycznej mniejszości żydowskiej w Polsce po drugiej wojnie światowej*, Łódź 2007, s. 84.

udział 85 osób, przybyłych również z okolicznych miejscowości²⁶. W tym samym miesiącu, lecz wcześniej, Wojewódzki Komitet Żydowski zdecydował o utworzeniu odrębnej struktury – Referatu Rolnego.

Wraz z napływem nowych osadników, a co z tym związane – rozwojem struktur życia żydowskiego, powstały również nowe formy instytucjonalnego wsparcia rolnictwa. Jedną z ważniejszych organizacji był bez wątpienia ORT, który w 1946 r. nie tylko rozpoczął aktywną działalność szkoleniową (kurs rolniczy), ale także inicjował współpracę pomiędzy żydowskimi rolnikami, m.in. motywując ich do aktywnego tworzenia i działania w ramach zrzeszeń zawodowych. W późniejszym okresie, już po odwołaniu Komisarza dla spraw Produktywizacji Ludności Żydowskiej, to właśnie z dzierzoniowskiego ORT-u wyszła inicjatywa koordynacji wysiłków na rzecz rolnictwa. Bez wątpienia, w porównaniu do pracy komitetów oraz komisarza, ORT był instytucją okazującą największe wsparcie, wyrażające się w szkoleniach, fachowym doradztwie, pozyskiwaniu funduszy, w tym udzielaniu kredytów, a także organizowaniu warsztatów rzemieślniczych czy stacji technicznych, które wypożyczały sprzęt lub wykonywały prace na rzecz rolników²⁷. W 1948 r. w samym tylko Dzierżonowie funkcjonowało dwanaście różnych placówek organizacji²⁸.

Warto wspomnieć, że liczebność żydowskich rolników była dość niska. Według szacunków Andrzeja Rykały, w połowie 1947 r. w skali całego kraju na roli pracowało 702 Żydów, ze szczególnym uwzględnieniem Dolnego Śląska i centrum rolnictwa w powiecie dzierzoniowskim, gdzie zatrudniono 512 osób²⁹. Niemniej jednak każda nowa rodzina żyjąca na gospodarce była postrzegana przez pryzmat sukcesu, a żydowskie pola na Dolnym Śląsku służyły propagandowym obrazom, będąc symbolem istotnej zmiany w strukturze zatrudnienia społeczności, sukcesem procesu produktywizacji, jak również polityki rządzących³⁰. Wpływ na zmiany w liczbie rolników miały w dużej mierze czynniki ogólnokrajowe, oddziałujące m.in. na destabilizację życia żydowskiego, jak choćby emigracja po pogromie kieleckim w drugiej połowie 1946 r. Udział Żydów w omawianym sektorze gospodarki był dość iluzoryczny, bo i krótkotrwały, podobnie jak cały konstrukt społeczno-kulturowej autonomii ludności żydowskiej. Ten kilkuletni okres zakończył się bowiem wraz z postępującą konsolidacją władzy komunistów. Likwidacja komitetów, jak również zmiany

²⁶ M. Szajda, *Żydzi na roli?...*, s. 67.

²⁷ Wspominano o tym m.in. w broszurze – podsumowaniu zjazdu działaczy organizacji, zob.: *Pierwszy Walny Zjazd Delegatów Organizacji Twórczości – ORT w Polsce. Październik 1946 r.*, b.m., s. 5–6.

²⁸ B. Szaynok, *Ludność żydowska...*, s. 115.

²⁹ A. Rykała, „Produktywizacja” Żydów w Polsce po drugiej wojnie światowej na przykładzie działalności rolniczej, „Prace i Studia Geograficzne” 2016, t. 61, z. 1, s. 159.

³⁰ Przykładem tego są sceny z krótkometrażowego filmu z 1947 r. *Der jidiszer jiszuw in Niderszlezje*.

w innych aspektach życia żydowskiego, m.in. upaństwowienie szkolnictwa czy spółdzielni, dla wielu osób były czynnikiem wpływającym na decyzję o wyjeździe z Polski w latach 1949–1951³¹. Masowa emigracja Żydów – jak twierdzi Andrzej Rykała – była jednym z kluczowych czynników, które doprowadziły do upadku żydowskiego rolnictwa³². Wydaje się, że prócz powyższego, do istotnych należy zaliczyć sam proces kolektywizacji wsi, który dotyczył również żydowskich gospodarstw, z naciskiem na tworzenie spółdzielni produkcyjnych. Innym aspektem jest zamknięcie dobrze funkcjonujących i prosperujących instytucji pomocowych, w tym ORT-u, które dla wielu rolników były gwarancją wsparcia w przypadku pojawiających się problemów, a także impulsem do rozwoju, zwłaszcza technologicznego.

Poniższy dokument pochodzi z Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego, z zespołu Organizacja Rozwoju Twórczości Przemysłowej, Rzemieślniczej i Rolniczej wśród Ludności Żydowskiej w Polsce. Prezentowany tekst źródłowy, będący sprawozdaniem z działalności oddziału za lata 1947–1949, dokładnie oddaje wysiłek pracowników ORT-u na rzecz rozwoju żydowskiego rolnictwa w Dzierżoniowie i okolicach. Śmiało można stwierdzić, że bez wsparcia tej organizacji ani komitety, ani komisarz nie byłoby w stanie na tak dużą skalę udzielać pomocy gospodarstwom. Co zrozumiałe, sprawozdanie to jest wyliczeniem różnych działań, a więc przede wszystkim sukcesów. Jednak przez te, często bardzo pozytywne, opisy dostrzegalne są również prozaiczne problemy, np. brak narzędzi, materiałów, nasion, trzody czy – co chyba najczęstsze – umiejętności. Jednocześnie skala podejmowanych działań – od szkoły rolniczej, przez samorząd rolniczy czy stację maszynową, aż po gospodarstwo przy domu dziecka – może budzić podziw dla działań ORT-u. Tym bardziej, że wśród tych aktywności widać wsparcie dla różnych grup wiekowych czy politycznych społeczności, również dla kibuców. Mankamentem dokumentu jest niewątpliwie chaotyczność w datacji i chronologii wydarzeń, widoczna m.in. w kwestii przyjazdów tzw. repatriantów z ZSRS. Omawiany okres obejmuje trzy lata. Każdy rok był inny dla społeczności żydowskiej, naznaczony różnymi doświadczeniami. Choć nie jest to napisane wprost, poniższe sprawozdanie należy traktować jako podsumowanie prac organizacji na rzecz rolnictwa u progu zakończenia jej działalności. Niewątpliwie, prócz wielu udanych przedsięwzięć, w sprawozdaniu można dostrzec również przejawy bezrefleksyjności czy uwikłania politycznego w działalność na rzecz żydowskiego rolnictwa. Najlepszym tego przykładem jest zaangażowanie w tworzenie (czy tzw. jednoczenie) spółdzielni rolniczych, które – choć dla wielu żydowskich rolników mogło wyda-

³¹ D. Stola, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989*, Warszawa 2010, s. 63–65.

³² A. Rykała, „Produktywizacja” Żydów..., s. 162.

wać się korzystne – było przede wszystkim realizacją ówczesnej polityki kolektywizacji wsi³³.

Poniższy tekst został poprawiony stylistycznie i językowo tylko w przypadkach wyraźnych błędów ortograficznych. Pozostałe pomyłki zostały zachowane tak, by oddać ówczesną formę i przekaz. Stosowane w tekście skróty zostały rozwinięte, natomiast w kwadratowych nawiasach umieszczono wszelkie komentarze redakcyjne, w tym niejasności. Jednocześnie nie poprawiono stosowanych skrótów, rozwijając je jedynie w przypisach. Wszelkie komentarze i wyjaśnienia również zamieszczono w odnośnikach.

Sprawozdanie z działalności Referatu Rolnego „ORT”-u w Dzierżoniowie za czasokres [sic!] 1947, 1948, 1949 r.³⁴

1. Szkoła Rolnicza

Pierwszym efektywnym krokiem w dziedzinie szerzenia oświaty rolniczej było utworzenie szkoły rolniczej na terenie oddziału „ORT”-u w Dzierżoniowie, kurs rolniczy rozpoczął się w grudniu 1946 r., gromadząc około 20 słuchaczy i 4 wykładowców agronomów obok wykładających nauki ogólnokształcące³⁵. Kurs ten trwał do kwietnia 1947 r. W tym okresie zaczyna się dawać we znaki brak własnego obiektu gospodarczego dla szkolenia praktycznego uczniów.

2. G[ospodar]stwo „ORT”-u w Bielawie

Wiosną 1947 r. Referat Rolny „ORT” obejmuje zdewastowane g[ospodar]stwo 51 ha w Bielawie przy ul. Żymierskiego 26, które zaczyna urządzać wg form wymaganych dla prowadzenia wzorowego g[ospodar]stwa, g[ospodar]stwo ma służyć jako teren szkoleniowy dla uczniów.

Zarząd Główny ulokował w g[ospodar]stwie wielkie sumy na niezbędne inwestycje, jak budowa wozowni, krytej gnojowni, silosów, obory, stajni, inspektorów itd. Sala wykładowa na g[ospodar]stwie służyła dla prowadzenia lekcji,

³³ Zob. M. Ordyłowski, *Wieś dolnośląska w latach 1945–1956. Władza a społeczeństwo*, Wrocław 1999, s. 111–134.

³⁴ Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (dalej: AŻIH), Organizacja Rozwoju Twórczości Przemysłowej, Rzemieślniczej i Rolniczej wśród Ludności Żydowskiej w Polsce (dalej: ORT), 309/295, Sprawozdanie z działalności Referatu Rolnego „ORT”-u w Dzierżoniowie za czasokres 1947, 1948, 1949 r., b.d., k. 6–12.

³⁵ Nieco inne daty pierwszego kursu rolniczego organizowanego przez ORT znajdują się w innych dokumentach, zob.: AŻIH, ORT, 309/431, Wyniki egzaminu końcowego 10-miesięcznego Żyd[owskiego] Kursu Przysp[osobienia] Roln[icznego] przy Tow[arzystwie] „ORT” w Dzierżoniowie odbytego 23 XII [19]46 r., k. 10. Wg materiałów zawartych w tym zespole, dziesięciomiesięczny kurs zakończył się pod koniec grudnia 1946 r. egzaminem, do którego przystąpiło osiem osób. Kurs był prowadzony przez czterech nauczycieli.

poła zaś były terenem praktykowania uczniów. Na g[ospodar]stwie wprowadzono racjonalną hodowlę, pszczelnictwo, ogrodnictwo, prowadzono poletka doświadczalne z nawozami sztucznymi.

3. Osadnictwo i pomoc finansowa

Z końcem roku 1946 i początkiem roku 1947 wraz z wzrastającą repatriacją z ZSRR rozpoczyna się masowe osadnictwo żydowskie w pow. dzierżoniowskim³⁶. Referat Rolny „ORT” wkłada wiele trudu i wysiłku w udzielenie pomocy nowym osadnikom. „ORT” brał czynny udział wspólnie z WKŻP³⁷ we Wrocławiu i Komisariatem Rządu [dla spraw Produktywizacji Ludności Żydowskiej] w akcji osiedlania Żydów na roli, a szczególnie w zagospodarowaniu 4 majątków posowieckich w Kidlinie³⁸, Niemczy, Pieszycach i Bielawie, gdzie osiedlono wówczas 47 rodzin³⁹. Agronomowie „ORT”-u kierowali pracami polowemi, czynili starania o nasiona i nawozy sztuczne i o siłę pociągową. Zarząd „ORT”-u wyasygnował wówczas sumę 500 000 zł, jako subwencje dla tworzących się wyżej wymienionych gospodarstw. Gospodarstwa rolne indywidualne wymagały również wkładów pieniężnych na zakup inwentarza żywego i martwego, remont posiadanego inwentarza martwego, remont budynków itp.

Potrzeby inwestycyjne rolników zobrazowały przeprowadzone ankiety. Potrzeby zaś bieżące (ziarno siewne, nawozy sztuczne, pasze treściwe, sznur snopowiązałkowy) ustalało się podczas lustracji gospodarstw. Operując materiałem statystycznym Zarząd „ORT”-u rozprawdza wśród rolników pożyczki bezprocentowe jednoroczne i udziela subwencji. Subwencje były w formie pieniędzy, ziarna siewnego lub inwentarza żywego. „ORT” współpracował z CKŻP i Komisariatem dla spraw produktywizacji mas żydowskich w zarządzaniu nowych gospodarstw w otrzymaniu pożyczek i subwencji na nasiona siewne i nawozy sztuczne, co w znacznej mierze zasiłło gospodarstwa osadników żydowskich.

4. Stacja Technicznej Obsługi Rolnictwa

Uwzględniając, że żydowskie rodziny są licznie małe i tylko przy zmechanizowaniu prac polowych potrafią się obejść bez drogiej siły najemnej, Referat Rolny „ORT” organizuje stację technicznej obsługi rolników. Dla Stacji Technicznej Obsługi zakupiono 2 traktory ze sprzętem, z których każdy wykonał w okresach prac polowych do 200 ha orki i bronowania, zaoszczędzając tym

³⁶ W rzeczywistości masowa migracja w ramach tzw. repatriacji z ZSRS miała miejsce w pierwszej połowie 1946 r. Być może autor pomylił daty, przesuując to zdarzenie o rok. Por. B. Szaynok, *Ludność żydowska...*, s. 44–53.

³⁷ Wojewódzki Komitet Żydowski we Wrocławiu.

³⁸ Obecnie: Kietlin.

³⁹ Wydarzenie to mogło mieć miejsce w drugiej połowie 1946 r. lub w 1947 r., o czym świadczy udział komisarza.

wiele pracy: koniodni i roboczodni. Traktor[y] ośrodka maszynowego „ORT”-u zorały na 4 nowo objętych większych gospodarstwach posowieckich 48% ziemi uprawnej ogólnego areалу ziemi. Na terenie tych gospodarstw [w] Niemczy, Kiedlinie i Pieszycach tworzą się podwaliny przyszłych spółdzielni.

5. Koło rolników

Referat Rolny „ORT”-u powołał do życia Koło Rolników przy Stowarzyszeniu „ORT”. Przedstawiciele Koła Rolników są reprezentantami w Zarządzie „ORT”-u, biorąc udział w zjazdach krajowych polskiego „ORT”. Zarząd Koła Rolników kieruje warsztatami pomocniczymi „ORT”-u, jak kuźnia i warsztat rymarski. Warsztaty pomocnicze w Pieszycach są samowystarczalne i obsługują po cenach niższych rolników. Warsztat rymarski dociera nawet do samego osadnika i przyprowadza remont na miejscu. Koło Rolników pomaga agronomom w szerzeniu oświaty rolniczej, prowadzi bibliotekę fachową, reprezentuje interesy rolników żydowskich i bierze czynny udział w życiu społecznym naszego osiedla. W roku 1947 Koło Rolników obchodzi uroczyste święto dożynek, podkreślając dorobek żydowskiego osadnictwa rolnego.

6. Pomoc fachowa

Uwzględniając, że osadnicy żydowscy nie byli z pochodzenia rolnikami i nie orientowali się w sposobie gospodarowania, Stowarzyszenie „ORT” kładzie główny nacisk na pomoc fachową, realizując to przez agronomów, a to w następujący sposób:

- a) przez lustrację gospodarstw, [w] czasie których udziela się porad fachowych odnośnie prawidłowego rozplanowania zasiewów i prac, wykonywania robót pielęgnacji zasiewów i racjonalnego żywienia zwierząt domowych, przy tym zwraca uwagę na preliminarz paszy, prowadzenie rachunkowości gospodarczej i dochodowości.
- b) Przez prowadzenie kursów dokształcających, obejmujące cykl lekcji w celu podwyższenia kwalifikacji rolników. Kursy te są prowadzone w okresie zimowym, wykorzystując w ten sposób czas, w którym jest najmniej pracy w gospodarstwie. Prowadzono odczyty i pogadanki w odpowiednich okresach na tematy bieżących prac gospodarskich. Pogadanki mobilizowały rolników i przyczyniały się częściowo do wykonania na czas robót polnych i zastosowania nawozów sztucznych. Wprowadzono także sposób rozsyłania instrukcji pisanych tak, że rolnicy mieli możliwość zapoznać się z systemem prac gospodarskich z otrzymanych instrukcji pisanych.

Referat Rolny „ORT”-u zorganizował stację kontroli mleczności celem racjonalnego układania norm paszy dla krów mlecznych rolników. Dysponował swoim bogato wyposażonym laboratorium. W wyniku długotrwałej pracy osiągnięto [w] wielu wypadkach podwyższenie wydajności mlecznej.

Referat Rolny „ORT”-u, dysponując swoim własnym inkubatorem, rozprawał pisklęta wśród rolników, szerząc w ten sposób drobiarstwo.

Poziom gospodarstw osiedlonych rolników wzrastał.

Zarząd Główny „ORT”-u, doceniając dorobek żydowskich rolników i starania w kierunku rozszerzenia swych gospodarstw, wyasygnował kwotę 100 000 zł na premię dla przodowników rolnictwa i specjalnie wykazujących inicjatywę w[e] wprowadzaniu nowych gałęzi produkcji rolniczej, wydano też dyplomy uznania za dobre i samodzielne gospodarowanie.

7. Komisja Koordynacyjna Rolna

Wiosną 1948 r. zaistniała znowu konieczność udzielenia pomocy rolnictwu żydowskiemu w powiecie dzierzoniowskim dla sprawnego przeprowadzenia akcji siewnej wiosennej⁴⁰.

Referat Rolny „ORT”, przez założenie kartoteki gospodarstw żydowskich, umożliwił przygotowanie materiału [do]tyczącego zapotrzebowania nawozów sztucznych i nasion do akcji siewnej z dokładnym pieniężnym obliczeniem potrzeb każdego gospodarstwa.

Zostaje utworzona Komisja Koordynacyjna Rolna z udziałem „ORT”-u, Jointu i CKŻP. W wyniku prac Komisji przyznano 54 pożyczki indywidualnym rolnikom na sumę 2 240 000 zł oraz spółdzielni parcelacyjno-osadniczych w sumie 1 260 000 zł.

Pomoc ta umożliwiła wielu rolnikom umocnienie i rozszerzenie swych gospodarstw. Wielu [s]kompletowało z pożyczek swój inwentarz żywy i martwy.

Akcja wiosenna 1948 r. dzięki owocnym wynikom Komisji Koordynacyjnej Rolnej przeszła pomyślnie. I znów dużą pomoc spełnia „ORT”-owski ośrodek traktorowy, pracując w wielu gospodarstwach indywidualnych, gospodarstwie „Domu Dziecka” i Spółdzielni Parcelacyjno Osadniczej w Pieszczach.

8. Akcja szpagatowa

W okresie żniwnym 1948 r. kolosalną pomoc dała akcja szpagatowa, mająca na celu zaopatrzenie wszystkich rolników żydowskich w niezbędny szpagat do wiązania plonów. Dzięki interwencji w Warszawie udało się uzyskać dodatkowy kontyngent tak deficytowego materiału, jakim był w tym okresie szpagat do snopowiązałek. Trud Referatu Rolnego „ORT” został przez rolników należycie pojęty. Akcję żniwną przeprowadzono bez zastrzeżeń.

⁴⁰ Pomoc ta mogła się w szczególny sposób wiązać z likwidacją Komisariatu dla spraw Produktiwizacji Ludności Żydowskiej, co praktycznie nastąpiło pod koniec 1947 r. Być może wpływ na udzielenie pomocy miały również warunki pogodowe.

9. Spółdzielczość w rolnictwie żydowskim

Wiosną 1947 r., w okresie wzmożonego osadnictwa⁴¹, zaczynają się gromadzić na roli w Pieszycach, Niemczy i Kidlinie osadnicy żydowscy, budując pierwsze spółdzielnie parcelacyjno-osadnicze w powiecie dzierzoniowskim. Gospodarstwa w Pieszycach i Kidlinie były kompletnie zdewastowane. Brak było całkowicie inwentarza żywego, martwego oraz jakichkolwiek zasiewów ozimych. Sytuacja w tworzącej się spółdzielni w Niemczy przedstawiała się lepiej pod względem gospodarczym.

W roku 1947 Referat Rolny „ORT”-u rozwinął intensywną działalność w spółdzielniach, pomagając fachowo i materialnie. W pracy organizacyjnej spółdzielni, a mianowicie w ich zagospodarowaniu, obok WKŻP i Komisariatu dla produktywizacji Żydów niemałą rolę odegrał Referat Rolny „ORT”. „ORT” pomaga swymi traktorami, ziarnem siewnym, stale trzymając rękę na pulsie prac w spółdzielniach. Od czerwca 1947 r. kieruje fachową stroną i organizowaniem spółdzielń agronom PKŻ⁴², także „ORT” pomału wycofuje się z opieki nad spółdzielniami.

Jesienią 1948 r. sprawa racjonalnej gospodarki w spółdzielniach staje się kwestią ogólnopaństwowego wagi, wobec zrozumienia faktu, że jedynie spółdzielczość jest najlepszą formą gospodarowania. Referat Rolny poświęca zatem najwięcej uwagi spółdzielczości i pod tym względem najszerze pole do działania miał w spółdzielni w Kidlinie. Spółdzielnia ta nie rozwijała się dotychczas po linii cechującej prawdziwą spółdzielnię parcelacyjno-osadniczą, w odróżnieniu do znajdującej się spółdzielni w Niemczy i Pieszycach, gdzie stosunki ułożyły się korzystniej. Gospodarstwo w Kidlinie było mianowicie rozdzielone na 3 części między 3 brygady, z których każda gospodarowała niezależnie.

Plan zasiewu nie ogarniał gospodarstwa jako całości. Każda brygada siała odrębnie. Jedna stosowała nawozy sztuczne kompletnie, a druga tylko częściowo. Nie było więzi wspólnej. Władze PPR⁴³ łącznie z PKŻ nakazują Referatowi Rolnemu opiekowanie się tą spółdzielnią w kierunku należytej organizacji i fachowego wykonania prac.

Akcja siewna jesienna posunęła się sprężysto naprzód, choć wiele ziemi pozostało niezaoranej na zimę. Przyczyniła się ku temu młócka, która odciągnęła wszystkie siły z pola, oraz znaczna bierność osadników, których cechował zawsze brak stabilizacji.

⁴¹ Mowa tu o okresie po masowych migracjach po pogromie kieleckim. Wzmożone osadnictwo wynikało z opuszczania gospodarstw wcześniej zajętych przez Armię Czerwoną lub też wyjeżdżającą ludność niemiecką. Przyczyniły się do tego również starania komisarza, agitującego za przyjazdem żydowskich rolników z innych części kraju na Dolny Śląsk.

⁴² Powiatowy Komitet Żydowski w Dzierżoniowie.

⁴³ Polskiej Partii Robotniczej.

Pomimo licznych pogadank, częstych zebrań, polepszenia sytuacji moralnej i gospodarczej w spółdzielni w Kidlinie nie było. Znacznie lepiej przedstawiały się stosunki [w] spółdzielni w Niemczy i Pieszycach, gdzie osadnicy poważnie traktują rady agronomów, wykonując ich zalecenia. Agronomowie „ORT”-u wciągają aktywność partyjną spółdzielni do ścisłej współpracy. Sytuacja zaczyna się na spółdzielniach poprawiać.

Referat Rolny „ORT” po przeglądnięciu [*sic!*] stanu orki jesiennej na spółdzielni w Pieszycach konstatuje, że był bardzo niski. Po obliczeniu siły pociągowej przewiduje, że prace polowe pójdą żółtym krokiem, co może odbić się na wykonaniu siewu nie w terminie. Wobec ciężkiej sytuacji Referat Rolny „ORT” robi starania o wyremontowanie traktorów spółdzielni pieszyckiej oraz spółdzielni w Kidlinie w Warsztatach Mechanicznych w Niemczy, pomimo że plan pracy tych warsztatów nie przewidywał tych remontów. Po usilnych staraniach takowe zezwolenie na remont zostaje uzyskane. Dzięki inicjatywie Referatu Rolnego „ORT” zostaje jesienią 1948 r. założony sad karłowych odmian jabłoni i wiśni w Pieszycach. Kwitnące drzewka owocowe są dokumentem naszej pracy. W spółdzielni w Pieszycach Referat Rolny czuwa nad prawidłowym wykonaniem prac przygotowawczych do siewu. Dla przyspieszenia pracy przetrz [*sic!*] traktor z ośrodka maszynowego „ORT”-u z Niemczy, który przygotow[ai?] 20 ha ziemi pod zasiew. Sytuacja ta wynikała oddaniem gospodarstwa Domu Dziecka w użytkowanie spółdzielni. Z początkiem 1949 r. zac[zęła?] dojrzewać myśl o połączeniu spółdzielni w Kidlinie ze spółdzielnią w Niemczy pod jednym Zarządem. Myśl ta była o tyle dobra, [że] element ludzki w Niemczy był na wyższym stopniu uświadomien[ia?] obowiązkowości niż w Kidlinie.

Referat Rolny „ORT” niemało trudu zadał sobie w organizacji zjednoczonej spółdzielni. Referat Rolny „ORT” rozpracował wspólnie z Zarządem spółdzielni Zjednoczonej plan zasiewu jarych zbóż, okopowych, technicznych z uwzględnieniem zapotrzebowania nawozów sztucznych. Pomoc nasza szła w kierunku przypilnowania, ażeby spółdzielnia na czas miała nawozy, ziarno siewne selekcyjne, ażeby nie zaistniały żadne momenty, które mogłyby zahamować akcję siewną.

Wobec katastrofalnej sytuacji wywołanej nieprzygotowaniem ziemi jesienią, Referat Rolny tworzy swój własny ośrodek maszynowy w Niemczy dla obsługi spółdzielni Zjednoczonej i spółdzielni Produkcyjnej w Pieszycach. 23 marca traktory ruszyły w pole do ciężkiej walki z przygotowaniem ziemi pod zasiew [zbóż] jarych.

„ORT” nieprzerwanie asystuje w spółdzielni czuwając nad jakościowym wykonaniem orki, rozplanowując wspólnie z kierownictwem codzienny rozkład prac w spółdzielni.

Dzięki wielkiej pomocy Ref[eratu] Rolnego przejawiającej się w pracy 2. traktorów i fachowej obsługi agronoma, akcja siewna posuwa się bez zarzutu.

Z każdym dniem zwiększa się ilość ziemi zasianej. „ORT” zwraca uwagę na każdą drobnostkę, mogącą mieć wpływ na normalne wykonanie akcji siewnej. Element ludzki na spółdzielni Zjednoczonej ostatnio uległ wymieszanu. Przybyło kilka rodzin narodowości polskiej. Osadnicy pracują chętniej, jest nadzieja, że wreszcie z chaosu w Kidlinie i intrygi wewnętrznej w Niemczy powstanie zdrowy twór o zdrowym kręgosłupie = Spółdzielnia Produkcyjna w Kidlinie = Niemczy. Jeżeli to się stanie, to niemały wkład w to uzdrowienie stosunków będzie miał Referat Rolny „ORT”.

Dla uzdrowienia stosunków w spółdzielni w Pieszycach Zarząd zwołuje przez swego agronoma kilkakrotnie zebranie członków sp[ółdziel]ni, na których tenże wyjaśnia cele i zadania rolnictwa w znaczeniu ogólnopolskim. W marcu br. osadnicy sp[ółdziel]ni w Pieszycach podpisują deklaracje przeobrażając Spółdzielnię w Rolniczy Zespół Spółdzielczy, tj. w jedną z form spółdzielni produkcyjnej.

Siew kłosowych kultur na spółdzielni zjednoczonej i w Pieszycach został zakończony 25 kwietnia. W czynie 1-majowym spółdzielnie zasiały kultury techniczne, jak len, cykoria, buraki cukrowe. Dzięki inicjatywie Ref[eratu] Rolnego spółdzielnie po raz pierwszy od swego istnienia wysiały na swoich oziminach nawóz azotowy pogłówny i przebronowały je. Daje to gwarancję bezwzględnej zwyczajki plonów. Dzisiaj pola spółdzielń ścielą się jak kobierce ciemnozielonych ozimych zbóż i jasnych wstęgów[*sic!*] wschodów jarych.

Na terenie Kidlina wschodzą łany pszenicy na powierzchni 60 ha w jednym masywie. W szklarni przygotowuje się rozsadę kapusty, kalafiorów, tysiące pomidorów itp.

Referat Rolny, kontynuując swą pracę w sp[ółdziel]niach, zobowiązuje się w trybie czynu przedkongresowego Związków Zawodowych dopilnować akcji sadzenia ziemniaków, a tym samym zakończenia akcji siewnej na spółdzielniach do 25 maja. Równocześnie śledzi za wzrostem zbóż i roślin pastewnych. Dnia 7 maja powołał komisję ze Stacji Ochrony Roślin w związku z zaatakowaniem kontraktowanych na sp[ółdziel]niach plantacji grochu „Victoria” przez oprzędzika grochowego.

Dalszym zadaniem referatu rolnego jest przeprowadzenie akcji walki z chwastami, oraz przygotowanie maszyn do sianokosów z żniw. Ośrodek maszynowy „ORT” przystąpił już do remontowania snopowiązałek.

Akcja H⁴⁴ na spółdzielni w Kidlinie i Niemczy przedstawia się korzystnie. Spółdzielnia wyremontowała swą oborę spółdzielczą, w której znajduje się 30 krów, 5 jałówek, 17 cieląt własnego przychówku i 2 buhaje. Udój dzienny sięga 250 litrów mleka. Spółdzielnia zakontraktowała 31 świń.

Według planu nakreślonego przez Ref[eratu] Rolnictwa i Reform Rolnych Starostwa Powiatowego w Dzierżoniowie Spółdzielnia Zjednoczona w Niemczy

⁴⁴ Właściwie: akcja „H” – działania rządu na rzecz intensyfikacji produkcji i chowu zwierząt.

jest wytypowana jako stacja kopulacyjna krów. Gorzej przedstawia się sytuacja w Pieszycach, gdzie do dnia dzisiejszego brak jest obory spółdzielczej. Przyłączenie zabudowań po gospodarstwie Domu Dziecka rozwiąże tę sytuację.

10. Kółka dziecięce rolnicze

Jesienią 1948 r. zostały uruchomione kółka rolnicze przy Domu Dziecka w Pieszycach i szkole żydowskiej w Bielawie. W Pieszycach brali udział wychowankowie pólinternatu i świetlicy. Pogadanki z dziedziny rolnictwa stosowanego chętnie były wysłuchiwane przez dzieci. Były robione wycieczki na gospodarstwo „ORT” w Bielawie, odbywały się pokazy filmów przyrodniczych wypożyczone przez referat rolny we Wrocławiu. Starano się wiadomości przyrodnicze ucznia zastosować praktycznie i to miało kolosalne znaczenie pedagogiczne. Uczniowie własnoręcznie posadzili 168 drzewek owocowych. Drzewka przyjęły się za wyjątkiem 3 sztuk. Ślicznie kwitną. Wychowankowie Domu Dziecka opiekują się drzewkami i pilnie przestrzegają wszelkie ukazania agronoma.

Od 1 maja pracuje kółko pszczelarskie na terenie Domu Dziecka w Pieszycach. Dysponuje ono na razie 3 ulami nowoczesnymi Dadanta⁴⁵ i swoim własnym sprzętem pszczelarskim. Kółko pszczelarskie budzi duże zainteresowanie.

11. Szkolenie rolnicze młodzieży

W kwietniu br. została zawarta umowa między referatem rolnym „ORT”-u a ośrodkiem produktywizacji organizacji Dror Borochow Jugent⁴⁶ w Bielawie, dotyczące przeszkolenia rolniczego młodzieży. Referat rolny zobowiązał się przeszkolić 20-tu uczniów należących do powyższej organizacji. Młodzież praktykuje na naszym gospodarstwie w Bielawie. Agronomowie prowadzą lekcje teoretyczne związane z pracami praktycznymi w polu i oborze. Uczniowie praktykują przy wychowie piskląt pochodzących z inkubatora.

Tabela 1. Stan rolnictwa żydowskiego w powiecie dzierzoniowskim na rok 1949

Ośrodek	Rolnictwo indywidualne												
	Liczba gos[po- darstw]	Ilość osadni- ków			Obszar gos[po- darstw] w ha	Stan pogłowa							Traktory
		wolnych	żonatych	na utrzymaniu		Konie	Żrebięta	Krowy	Jałowizna	Buhaje	Świnie	Drób	
Dzierżoniów	7	-	27	57	213,8	34	1	89	17	1	8	25	-
Pieszycy	19	4	38	64	309,2	48	2	127	18	2	31	68	-

⁴⁵ Powszechnie używany w Polsce typ ula.

⁴⁶ Właściwie Dror Borochow Jugent – organizacja młodzieżowa o profilu lewicowo-syjonistycznym, zlikwidowana w Polsce pod koniec 1949 r.

Ośrodek	Rolnictwo indywidualne												
	Liczba gos[po- darstw]	Ilość osadni- ków			Obszar gos[po- darstw] w ha	Stan pogłowia							Traktory
		wolnych	żonaty	na utrzymaniu		Konie	Żrebięta	Krowy	Jałowizna	Buhaje	Świnie	Drób	
Bielawa	15	8	18	41	210,6	30	3	63	8	1	21	42	-
Łuki	3	-	8	15	51,0	8	2	24	4	-	18	25	-
Tuczyn	2	-	4	4	46,0	5	-	12	1	1	-	7	-
Kamionkowo	1	-	2	2	14,5	2	-	4	1	-	-	4	-
Piława	1	-	12	-	21,0	3	-	2	2	-	-	15	-
Piskorzów	2	-	3	6	25,5	3	-	18	-	-	6	6	-
Niemcza	4	-	4	7	30,2	4	-	7	4	-	2	8	-
Rolnictwo spółdzielcze i gospodarstwa społeczne													
Spółdzielnia Pro- dukcyjna w Piesz- cach	1	4	7	15	114,0	11	1	33	8	1	9	28	1
Spółdzielnia Zjed- noczona Niemcza - Kidlin	1	4	22	46	306,0	22	-	80	22	2	31	15	1
Gospodarstwo „ORT” w Bielawie	1	-	2	4	51,0	4	2	10	5	-	22	238	-
Gospodarstwo Domu Dziecka w Pieszczach	1	-	-	-	35,0	4	-	11	4	-	6	-	-
Ośrodek maszynowy „ORT”													
Niemcza													2
Razem	58	20	137	261	1427,8	178	11	480	94	8	154	481	4

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego

OPRACOWANIA

Aleksiun N., *Dokąd dalej? Ruch syjonistyczny w Polsce (1944–1950)*, Warszawa 2002.

Aleksiun N., *Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1947. Cz. 1*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1995, nr 3; 1996, nr 2.

Aleksiun N., *Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1947. Cz. 2*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1996, nr 3.

Aleksiun N., *Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1947. Cz. 3*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1996, nr 4.

Aleksiun-Mądrzak N., *Legalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1949* [w:] *Studia historyczno-demograficzne*, red. K. Matwijowski, T. Jurek, Wrocław 1996.

- Bartoszewicz H., *Polsko-sowiecka umowa repatriacyjna z 6 lipca 1945 r.*, „Przegląd Historyczny” 1996, nr 87/3.
- Bronsztejn S., *Z dziejów ludności żydowskiej na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej*, Wrocław 1993.
- Cała A., *Ochrona bezpieczeństwa fizycznego Żydów w Polsce powojennej: komisje specjalne przy Centralnym Komitecie Żydów w Polsce*, Warszawa 2014.
- Zostać czy wyjechać? Żydzi w Europie w pierwszych latach po Holocaulście. Materiały z konferencji naukowej (Warszawa, 5–7 grudnia 2011)*, red. H. Datner, K. Steffen, K. Stoll, „Kwartalnik Historii Żydów” 2013, nr 2.
- Estraikh G., *ORT in Post-Holocaust Poland* [w:] *Educating for Life. New Chapters in the History of ORT*, red. R. Bracha, A. Drori-Avraham, G. Yantian, London 2010.
- Głowacki A., *Czy i dokąd wracać? Dylematy repatriacyjne Żydów polskich w ZSRR (1944–1946)* [w:] *Świat NIEpożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII–XX wieku*, Warszawa 2004.
- Grabski A., *Centralny Komitet Żydów w Polsce (1944–1950). Historia polityczna*, Warszawa 2015.
- Grabski A., Berendt G., *Między emigracją a trwaniem: syjoniści i komuniści żydowscy w Polsce po Holocaulście*, Warszawa 2003.
- Kendziorzek P., *Program i praktyka produktywizacji Żydów polskich w działalności CKŻP*, Warszawa 2016.
- Kersten K., *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej. Studium historyczne*, Wrocław 1974.
- Kichelewski A., *To stay or to go? Reconfigurations of Jewish life in post-war Poland, 1944–1947* [w:] *Seeking Peace in the Wake of War*, red. S.L. Hoffmann, O. Wiewiorka, P. Romijn, S. Kott, Amsterdam 2015.
- Koźmińska-Frejłak E., *Asymilacja do polskości jako strategia adaptacyjna ocalałych z zagłady polskich Żydów*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2013, nr 2.
- Koźmińska-Frejłak E., *Kondycja ocalałych. Adaptacja do rzeczywistości powojennej (1944–1949)* [w:] *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944–2010*, red. M. Adamczyk-Garbowska, F. Tych, Lublin 2011.
- Krzyżanowski Ł., *Dom, którego nie było: powroty ocalałych do powojennego miasta*, Wołowiec 2016.
- Mieczkowski J., *Żydzi, Niemcy i Ukraińcy na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956. Liczba, położenie i działalność polityczna*, Szczecin 1994.
- Ordyłowski M., *Wieś dolnośląska w latach 1945–1956. Władza a społeczeństwo*, Wrocław 1999.
- Person K., *Dipisi. Żydzi polscy w amerykańskiej i brytyjskiej strefach okupacyjnych Niemiec, 1945–1948*, Warszawa 2019.
- Rykała A., „Produktywizacja” Żydów w Polsce po drugiej wojnie światowej na przykładzie działalności rolniczej, „Prace i Studia Geograficzne” 2016, nr 61, z. 1.
- Rykała A., *Przemiany sytuacji społeczno-politycznej mniejszości żydowskiej w Polsce po drugiej wojnie światowej*, Łódź 2007.
- Semczyszyn M., *Nielegalna emigracja Żydów z Polski 1944–1947 – kontekst międzynarodowy*, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 1.
- Sommer-Schneider A., *Sze'erit hapleta. Ocaleni z Zagłady. Działalność American Jewish Joint Distribution Committee w Polsce w latach 1945–1989*, Kraków 2014.
- Stola D., *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989*, Warszawa 2010.
- Szajda M., *Początki instytucjonalnego życia żydowskiego na Dolnym Śląsku od maja do sierpnia 1945 roku* [w:] *Koniec wojny na Śląsku. Rok 1945. Studia i materiały*, red. K. Jasiak, K. Kawalec, P. Stanek, Wrocław–Opole–Warszawa 2018.
- Szajda M., *Żydzi na roli? Studium produktywizacji ludności żydowskiej na przykładzie Dzierżonowa w latach 1945–1946* [w:] *Wieś na Ziemiach Zachodnich i Północnych po 1945 r. Ciągłość czy zmiana?*, red. J. Kluba, A. Paprot-Wielopolska, M. Szajda, P. Zubowski, Wrocław 2020.

- Szaynok B., *Komuniści w Polsce (PPR/PZPR) wobec ludności żydowskiej (1945–1953)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 2.
- Szaynok B., *Ludność żydowska na Dolnym Śląsku 1945–1950*, Wrocław 2000.
- Szaynok B., *Pogrom Żydów w Kielcach 4 lipca 1946*, Warszawa 1992.
- Szaynok B., *Żydzi w Dzierżoniowie (1945–1950)* [w:] *Dzierżoniów – wiek miniony*, red. T. Przerwa, S. Ligarski, Wrocław 2007.
- Tokarska-Bakir J., *Okrzyki pogromowe. Szkice z antropologii historycznej Polski lat 1939–1946*, Wołowiec 2012.
- Waszkiewicz E., *Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku na tle polityki wyznaniowej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej 1945–1968*, Wrocław 1999.

MAREK SZAJDA – absolwent historii i etnologii Międzywydziałowych Indywidualnych Studiów Humanistycznych i Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Studium Kultury i Języków Żydowskich UW. Studiował również w Krakowie, Tel Awiwie i Jerozolimie. Doktorant w Instytucie Historycznym UW oraz specjalista w Dziale Badawczym Ośrodka „Pamięć i Przyszłość”. Interesuje się historią i kulturą Żydów, najnowszą historią Polski, historią mówioną oraz dziejami Śląska. Członek redakcji „Wrocławskiego Rocznika Historii Mówionej” oraz „Rocznika Jeleniogórskiego”. Redaktor monografii *Wieś na Ziemiach Zachodnich i Północnych po 1945 r. Ciągłość czy zmiana?* (2020).